

Takács Ferenc

Két nagyapa: kis családom és a nagy háború

52

Közvetlen, fizikai közelségébe először 1966 nyarán kerültem a nagy háborúnak (ahogy az angolok mindmáig hívják) vagy a világháborúnak, ahogy mifelénk nevezik. (*Első* világháborúnak csupán később nevezték el – amikor kitört, lefolyt és befejeződött, még senki sem tudhatta, hogy lesz második is.) Érettségim után barátommal autóstopos körutazást tettünk az akkor még a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság nevet viselő államalakulatban, s ennek során a bosnyák tagköztársaság fővárosába, Szarajevóba is eljutottunk. Hogy első utunk az 1914. június 28-i merénylet színhelyére vezetett-e, ebben már nem vagyok biztos, de hogy a városnézés során megkerestük az utcasarkot, ahol Ferenc Ferdinánd trónörököszt Gavrilo Princip pisztolyának halálos lövése érte, arra élesen emlékszem, mint ahogy a szűkebb helyszínre, a merénylet emléktérre is. A ház falán lévő emléktábla és a járda kövezetébe süllyesztett műtárgy állít emléket a merényletnek: az utóbbi egy bronzból kiöntött lábnym. Itt állt, innen sújtott le a zsarnokra Gavrilo Princip, állj meg te is, utazó, *siste viator*, és ródd le tiszteleted a hős előtt.

En mindenestre leróttam tiszteletemet, mégpedig méltóképpen: belepróbáltam cipőmet a lábnymba. Azaz Gavrilo Princip nyomdokaiba léptem. Igen jelentős nyomdok volt ez, az öntvény egy legalább 48–49-es cipőméretű talpnym, valószínűtlenül nagy. Nyilván a jogos művészi túlzás okán, az esemény jelentőségének a kellő mértékű felnagyítása

céljából csinálták ekkorára. (Nem mintha az esemény rászorult volna jelentőségének ilyen felnagyítására.)

Ez a negyvennyolc évvel ezelőtti találkozásom a világháborúval persze csupán igen áttételes értelemben volt fizikai találkozás: 1966-os ottléteimet 1914 júniusának fizikai valójától közbeékelődő metaforák és metonímiák egész láncolata választotta el (valamint az 1914 és 1966 között eltelt ötvenkét év). De a hasonlóság és az érintkezés mágiája révén – ahogy ez már szokásuk a metaforáknak és a metonímiáknak – ez a láncolat össze is kapcsolt az eseménnyel. Éreztem közellétét – nagyjából annyira, mint a Szentlélekét a hívó, amikor magához veszi az ostyát.

Ugyanez a furcsa, borzongató áhítatféle fog el most, amikor száz évvel az esemény után, afféle évfordulás lelki kényszertől hajtva, kézbe veszem családom világháborús emlékeit: feljegyzéseket és fényképeket. Két nagyapához kapcsolódnak ezek az emlékek, feleségeméhez, Kornis Jenő bankhivatalnokhoz (1883–1944) és az én nagyapámhoz, Takács Mihály asztaloshoz (1872–1927).

Egymástól nagyon különböző származású és társadalmi helyzetű emberek voltak. Takács Mihály Zala megyei földművesek és iparosok leszármazottja, nagykanizsai lakos volt; ő maga Gyűrűsön született, apja Nyavaládon (ma Zalaerdőd a község neve), édesanyja Ikerváron (a szomszédos Vas megyében). Kornis Jenő az észak-magyarországi Lontón (ma Szlovákia) született zsidó

családban, apja, legalábbis egy anyakönyvi bejegyzés szerint, földbirtokos volt. A család több lépcsőben délebbre költözött, majd végül Budapesten állapodott meg.

Am a háború párhuzamba hozta életüket és sorsukat. Az asztalossegédet és a banktisztviselőt egyformán behívták katonának. Mindketten az orosz frontra kerültek, mindketten orosz hadifogságba estek, mindketten túléltek a fogság viszonyosságait, és mindketten hazajutottak szeretteikhez. És mindkettőjük háború utáni életét is a háború következményei szabták meg, mint ahogy haláluk sem volt független ezeknek a következményeknek a szorításától.

Persze a nagyapák sorsának párhuzamai csupán számunkra, az unokák számára válnak láthatóvá. De amint láthatókká válnak, idővel valamiféle sejtelmes tanulságot kezdenek sugallani. Mintha a nagyapák sorsának titkos rokonsága bennünk nyilvánítaná ki értelmét; mintha a mi mai közös életünk egy régi jóslat beteljesülése lenne. Pedig még csak ismerni sem ismerhettük őket; mindketten meghaltak jóval azelőtt, hogy mi megszülettünk.

Gondolom, ezért kell emlékezni, őrizni az emlékeket, és élni velük.

Am az emberek rossz emlékezők. Mégpedig – a jó emlékezőkkel szemben, akik egyformán jól emlékeznek – mindegyik rossz emlékező más-képp rossz emlékező.

A Kornis család tagjai, Kornis Jenő fia, lánya és unokái, hanyag emlékezők – vagy legalábbis igen hosszú időn át azok voltak. Az Oroszországból visszatérő nagypapa frontszolgálatának és hadifogságának számos írásos és fotografikus emléket hazahozta magával. Ezeket a dokumentumokat és a tőle kapott leveleket és táviratokat, amelyeket a család megőrzött, egy női kézításkába tette – nem tudni, mikor. „A bar-

Kornis Jenő orosznak öltözve

Takács Mihály nagyapám

na táská” – ezt a nevet kapta a családi legendáriumban – azután évtizedekre eltűnt a szekrények mélyén. Létezéséről mindenki tudott, de tartalmára, miért, miért nem, egészen mostanáig senki sem volt kíváncsi. Csupán nemrégiben nézett bele a család egyik tagja, aki valami fontos irat után kutatott.

Mindenki meglepetésére a barna táskából páratlanul érdekes dokumentumok – feljegyzések, levelek, fényképek – kerültek elő. Köztük a legértékesebb két jegyzetfüzet, amely Kornis Jenő naplóját tartalmazza: szerzője gondosan rögzítette, rendkívül szemléletes leírások és érzékeny kommentárok formájában, mindazt, ami 1914 novembere és 1918 áprilisa között történt vele és bajtársaival.

Erdemes vázlatosan bemutatni a naplóba foglalt elbeszélést.

A Hazai Bank Rt. hamincegy éves tisztviselője 1914 augusztusában öltötte fel a cs. és kir. hadsereg egyenruháját Esztergomban – ide kellett bevonulnia. Egy ún. munkáspótlászlóaljba osztották be, és egységével a galíciai Przemycelbe irányították, ahol a hatalmas erődrendszer védműveinek az erősítési munkálatait kellett végezniük, a közelgő orosz támadástól tartva igen gyors és megerőltető tempóban. Kornis Jenő itt élte át, először erőd munkásként, majd később fegyveres szolgálatban, ekkor már örvezetővé kinevezve, a világháború keleti frontjának egyik legfontosabb csatáját, amelyet „Przemycel ostroma” néven ismer a hadtörténet. Szerencsésen túlélte az orosz haderő visszaverésével és Przemycel felmentésével végződő ún. „első ostrom” (1914. szeptember 24.–október 11.) borzalmait – ezeknek hatására írta ekkor a Przemycelben szolgáló Gyóni Géza a *Csak egy éjszakára...* című híressé vált versét –, mint ahogy baj nélkül végigharcolta a 133 napos „második ostrom” (1914. november 2.–1915. március 22.) hosszú hónapjait is. Am a kiéheztetett, lőszeréből kifogyott és tönkrement felszerelésű védők 1915. március 23-án letették a fegyvert az oroszok előtt.

A napló bejegyzései inntól fogva a hadifogságról szólnak. A Przemycelben kapitulált több mint száz-

ezer osztrák–magyar katona közül nagyon sokat az Orosz Birodalom közép-ázsiai területein felállított táborokba szállítottak, ahol az őrizet alatt tartott foglyokat dolgoztatták, főleg mezőgazdasági munkát végeztettek velük. Kornis Jenő egy szarmakandi (ma Üzbegisztán) lágerbe került. Naplójában leírja az áldatlan körülményeket, a tábor lakóit tizedelő járványokat, a napok gyilkos egyhangúságát, az otthonnal való kapcsolattartás kínzó nehézségeit.

Szerencséjére egy év közép-ázsiai kínszenvedés után a foglyok egy csoportját átirányítják Oroszország európai részébe, a Moszkvai Kormányzóságba. Egy birtokra helyezik ki őket, itt is mezőgazdasági munkát kell végezniük, bár valamelyest szabadabb körülmények között. Újabb két év telik el így. Azután 1918 tavaszán, a polgárháborús helyzet zűrzavarában megéri benne az elhatározás: szökni fog. Egy helybeli fotográfus műtermében lefényképezteti magát teljes „orosz” felszerelésben. A fénykép hátoldalára ráírja, hogy mikor készült: 1918. március 22. Ekkor már tudja, hogy ez a fénykép lesz hadifogsága utolsó emléke. Két nappal később, március 24-én néhány bajtársával együtt megszökik. Hamarosan eléri az Ukrajnát és a mai Belaruszt megszállva tartó német hadsereget, melynek katonai hatóságai lehetővé teszik a szövetséges osztrák–magyar katonák hazajutását. Kornis Jenő április végén megérkezik Esztergomba, ahol helyt adnak felmentési kérelmének, és 1918 májusában leszerelik.

1918. június 16-án házasságot köt menyasszonyával, Löbl Gizellával (feleségem, Kornis Anna nagymamájával). Eljegyzésüket négy évvel korábban, 1914 májusában tartották – egy egész világháborúval az esküvőjük előtt.

A Takács család tagjai – Kornisék-kal szemben – közömbös és nemtö-

rődöm emlékezők voltak. Takács Mihály nagyapám harctéri és fog-ságbeli éveiről nem maradtak fenn írásos dokumentumok, feljegyzéseinek, leveleinek, ha voltak egyáltalán, nyomuk veszett. Még azt sem tudjuk, pontosan mikor vonult be, és hogy mikor jutott vissza a hadifogságból Nagykanizsára. Amit tudunk – tudok –, jórészt a szó legszorosabb értelemben *oral history*: az, amit huszonhárom éve halott apám szájából hallottam annak idején nagyapám háborús éveiről és a hazatérése utáni életéről. Megpróbálom kerekre formálni, amire emlékszem ezekből a történetekből – ami veszélyes dolog, már csupán azért is, mert apám történetmondónak alighanem jobb volt, mint emlékezőnek. Azaz már ő is kerekre formált sok mindent, aminek szegletesnek vagy formátlannak – más szóval: igaznak – kellett volna megmaradnia.

Nagyapámat nem hívták be rögtön – 1914-ben negyvenkét éves volt, túlkorosnak számított, egyelőre nem volt szükség rá. Amikor 1914 augusztusában elindultak az első katonavonatok, kivitte apámat az állomásra, hogy megnézzék, miként ünnepli a tömeg a hadba vonulót. A katonák virágos jókedve látán – ez még a *Megállj, megállj, kutyá Szerbia...*-nóták és az *Éljen a háború!* feliratú transzparenszek ideje volt – apám a hat-hét éves kisfiú felé fordult: – Meglásd, fiam, keservesen sírni fog nemsokára ez a sok vidám katona.

De hamarosan neki is mennie kellett. Az orosz frontra vitték, ott fogságba esett. Ezt dokumentummal is alá tudjuk támasztani – egyébként ez Takács Mihály háborúbeli sorsának az egyetlen fennmaradt dokumentuma, egy fénykép. Hátoldalán az alábbi olvasható: 1916. augusztus 16. Muragyaneci szénbánya. Oroszország – ez nyilván az időpont és a hely, amikor és ahol a fénykép ké-

szült. Nyilvántartási céllal készítettek – a bányában dolgoztatott hadifogoly nyakába táblát akasztottak, erre oroszul ráírták (talán szénnel?) az illető nevét, persze fonetikusán, hallás után, majd lefényképezték. Ez a fénykép volt Takács Mihály egyetlen emléke, amit a hadifogságból hazahozott.

A képről egy végtelenségig elgyötört, beteg és megtört ember arca néz ránk. Allapota akkor sem javult sokat, amikor végül hazatérhetett. Mint ahogy helyzete sem. Késői hazatérő volt, a húszas évek elején keveredett haza Szovjet-Oroszországból. Azaz éveket töltött „vörös uralom” alatt, talán még a bolsevista hadseregbe is beállt, mint ezt oly sokan megtették. Ezért, akárcsak a többi késői hazatérő, ő is automatikusan gyanúsnak minősült: kihallgatták, zaklatták, csendőrségi felügyelet alá helyezték, szabad mozgásában korlátozták. Állást is igen nehezen kapott, a szakmáját mesterfokon művelő (időnként még hangszereket, például cimbalmot is készítő) asztalos afféle öregsegédként volt kénytelen dolgozni egy műhelytulajdonos alkalmazásában.

Utolsó éveinek hétvégéit ivással töltötte: szombat este berúgott, és csak vasárnap este józanodott ki. A közbeeső időben a falat – illetve a lakás megroggyant teteje alá dúcolt tartógerendát – támasztva ivott, és kedvenc magyar nótáit énekelte csendesen. Ötvenöt évesen, 1927. március 5-én halt meg tüdőgyulladásban – ha jól emlékszem apám szavaira.

A másik hazatérő nagyapának, Kornis Jenőnek ennél szerencsésében alakult a sorsa, legalábbis eleinte. Visszatért polgári foglalkozásához, a Hazai Bankban dolgozott továbbra is. Az összeomlást, a forradalmakat és a fehérterrort a Kornis házaspár nagyobb baj nélkül átvészelte – bár erről semmit sem tud a családi emlé-

kezet. Konszolidált körülmények, tisztességes anyagi viszonyok között éltek. Két gyerekük született, egy fiú, Kornis Gábor (1922–1997) filmrendező, feleségem, Kornis Anna édesapja, és egy lány, Kornis Klára (1927–2011), aki pedagógusi pályára lépett.

Szerény jólétüknek és bensőséges családi boldogságuknak a harmincas évek végén a zsidótörvények (1938 és 1939) vetettek véget: Kornis Jenőt munkaadója, a Hazai Bank 1940. január 1-jével nyugdíjba küldte. Alást nem kapott, időszakai munkák végzésével, alkalmi könyvelői felkérések tiszteletdíjával egészítette ki jövedelmét. Majd eljött az 1944-es év.

Kornis Jenőre és családjára 1944. március 19. után a vagyonuktól rendeltileg megfosztott, sárga csillag viselésére kötelezett és „zsidóházakba” vagy „csillagos házakba” zsúfolt zsidók sorsa várt. Ő még ebben a szörnyű helyzetben is megpróbált talpon maradni. Munkát vállalt, bármilyet. 1944 júniusában a rákoskeresztúri zsidó temetőbe (Kozma utca

6.) járt ki dolgozni, a hitközség megbízásából „temetőgondozási munkát” végzett.

Június 28-án is villamosra szállt, hogy kimenjen Rákoskeresztúrra.

Ezen a napon látták utoljára. Sohasem tért vissza, s hír sem érkezett felőle.

Hogy mi történt vele, nagy bizonyossággal rekonstruálható. Budapest környékén, így a főváros közigazgatási határán kívül eső Rákoskeresztúron is, csendőrzárőrök vadásztak a sárga csillag viselése révén könnyen azonosítható zsidókra. Elfogták, előállították, alkalmi gyűjtőhelyekre vitték, majd bevagonírozták őket a legközelebbi auschwitzi transzportba.

Kornis Jenő is erre a sorsra jutott. A világháború bátor magyar katonáját, Przemysel hős védőjét a nemzetből kitaszított, jogaitól és életlehetőségeitől megfosztott zsidóként pusztították el.

Kornis Jenő és Takács Mihály: két volt-nincs nagypapa. Ezt kapta

kis családunk a nagy háborútól.